

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک

سال هجدهم، شماره ۸۰ تابستان ۱۳۹۹

مقاله پنجم، از صفحه ۱۰۵-۱۲۶

مقاله پژوهشی: نقش عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

محمد رضا خراشادی زاده^۱، حسن قاضی^۲، ایرج فرجی^۳، حمید خزاییل^۴

پذیرش مقاله: ۹۸/۰۲/۲۱

دریافت مقاله: ۹۸/۰۱/۲۱

چکیده

به دلیل پیچیدگی‌های درون‌سازمانی و برون‌سازمانی، اهمیت توجه به معماری سازمانی انکارناپذیر است. با توجه به فراگیر بودن معماری سازمانی در قیاس با سازمان‌دهی، توجه به کلیه عوامل و ابعاد مؤثر در آن رمز تدوین موفق الگوی معماری است که حاصل آن سازمانی پویا، منعطف و کارآمد باشد. یکی از این حوزه‌ها، محیط‌شناسی است که بعد عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در آن قابل بررسی است. هدف اصلی این مقاله تبیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح است. این پژوهش از نوع کاربردی بوده و از روش کمی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده کرده است تا میزان تأثیر متغیر مستقل یعنی «عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک» را بر متغیر وابسته یعنی «الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح» به دست آورد. برای مطالعه پیشینه پژوهش و ادبیات مرتبط با آن، از اسناد و کتب و مقالات مرتبط با موضوع موجود در آرشیوها و کتابخانه‌های در دسترس و پایگاه‌های اینترنتی معتبر بهره گرفته شده است. جامعه آماری متشکل از خبرگان و صاحب‌نظران حوزه نظامی و دفاعی و معماری با تجارب ارزنده در مشاغل راهبردی می‌باشد که تعداد ۴۱ نفر به‌عنوان جامعه آماری به طریق تمام شمار تعیین گردیده‌اند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح به میزان بالایی مؤثرند.

واژگان کلیدی: معماری، الگوی راهبردی، ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی، نیروهای مسلح

۱- استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

۲- دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، (نویسنده مسئول) h.ghazi@sndu.ac.ir

۳- دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

۴- دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، دانشگاه عالی دفاع ملی.

مقدمه

امروزه همگان قدرت را عامل اصلی بقای کشورها و دولت‌ها می‌دانند. کشوری که به تقویت همه مؤلفه‌های قدرت بپردازد می‌تواند حیات، بقا و پیشرفت خود را در دنیای کنونی تضمین شده بداند. کشورهایی که در رده‌های اول و دوم قدرت جهانی قرار دارند و دارای تأثیرگذاری منطقه‌ای و جهانی هستند، برای ارتقاء مؤلفه‌های قدرت دست به تلاشی می‌زنند که به رقابتی می‌انجامد که بودونبود تعادل در میزان قدرت کشورها را در پی دارد و پدیده‌ای همیشگی و دائمی است (محمود زاده و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۸۰). یکی از مهم‌ترین ابعاد قدرت ملی بعد نظامی آن است و تقویت این بعد در کارآمدی نیروهای مسلح کشور تجلی می‌یابد. وجود نیروهای مسلح معتقد، مقتدر و پویا، لازمه حفظ استقلال، امنیت، منافع و تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران و دستاوردهای انقلاب اسلامی می‌باشد. نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در دهه‌های اخیر، در مواجهه با چالش‌هایی چون دسیسه‌های پس از انقلاب، دشمنان داخلی و خارجی، جنگ تحمیلی و یا تهدیدات مداوم دشمنان منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای سربلند بوده‌اند، اما این دستگاه دفاعی برای مواجهه با شرایط پرتلاطم و توأم با عدم اطمینان و همراه با تهدیدها و فرصت‌های متنوع و نامتعارف محیطی در آینده، نیازمند برخورداری از معماری‌ای است که باید مبتنی بر یک الگوی راهبردی باشد که در آن تمامی عوامل دخیل و تأثیرگذار مورد ملاحظه قرار گرفته باشد.

محیط‌شناسی جزء جدایی‌ناپذیر بسیاری از الگوهای راهبردی محسوب می‌شود. مهم‌ترین ابعاد محیطی مورد توجه در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح، سیاسی، دفاعی و امنیتی، فضای مجازی، ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی است.

از آنجاکه به گواه شمار زیادی از صاحب‌نظران این حوزه که در فرآیند تحقیق مورد مشورت قرار گرفتند، مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در الگوی مورد بحث دارای نقش، رابطه و تأثیر بر دیگر ابعاد محیطی می‌باشند، مسئله اصلی در این پژوهش این است که عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک چه نقشی در الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌توانند داشته باشند. در نظر داشتن این نکته مهم است که عوامل مذکور تنها بخشی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری الگوی یادشده است و سایر عوامل در جای خود جای بررسی و تتبع دارند. بنابراین، هدف اصلی این تحقیق آن است که «نقش عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح» را تبیین نماید. دست‌یابی به این هدف از آنجا اهمیت می‌یابد که جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت ژئوپلیتیکی انکارناپذیری در منطقه

غرب آسیا است و موقعیت محوری و مرکز در هارت لند را به خود اختصاص داده است. موقعیت زمینی - دریایی جمهوری اسلامی ایران در مجاورت شاهراه انتقال انرژی و تجارت جهان و برخورداری از منابع سرشار انرژی، شمشیر آخته طمع استکبار را همواره متوجه این کشور کرده است. از سوی دیگر، منش استکبارستیزی نظام جمهوری اسلامی ایران و تقابل ذاتی آن با هر شکلی از مظاهر ظلم و ستم و حمایت آن از حرکت‌های آزادی‌خواهانه ملت‌های مسلمان در منطقه و جهان، موجب گردیده که این نظام همواره در معرض تهدید دشمنان باشد. مقابله با این تهدید، مستلزم ایجاد بنیان‌های بازدارنده همه‌جانبه است اما یکی از مهم‌ترین الزامات آن بهره‌مندی از نیروهای مسلح آماده و اثربخش با توان تأثیرگذاری بر معادلات ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک است. این نیروی مسلح باید معماری خود را بر مبنای الگوی راهبردی مناسب انجام دهد و برای تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح لازم است علاوه بر سایر عوامل که برشمرده شد، به موقعیت ممتاز ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک کشور به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در کنار نقش بی‌بدیل منطقه‌ای و کروی جمهوری اسلامی ایران و نیاز به ثبات و امنیت در منطقه توجه شود. برای رسیدن به هدف پژوهش فرضیه‌ای بدین صورت تدوین می‌گردد: «عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در شکل‌گیری الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران نقش دارد».

مبانی نظری

- پیشینه‌سناسی

جست‌وجو و کاوش در اسناد، مدارک و نوشتارهای موجود پیرامون موضوع پژوهش، نشان می‌دهد که فعالیت‌های تحقیقاتی متعددی در زمینه‌های مرتبط با حوزه این تحقیق به انجام رسیده است که هر یک از منظری خاص به موضوع معماری و عوامل دخیل در آن پرداخته است. از آن جمله، در رساله‌ای با عنوان «ارزیابی و تحلیل معماری سازمانی» که توسط سید رئوف خیامی در سال ۱۳۸۸ در دانشگاه شیراز به انجام رسیده است، محقق تلاش کرده که خصوصیات فنی ارزیابی یک طرح معماری را موردتوجه قرار دهد و با پی بردن به نقاط ضعف و قوت یک طرح معماری سازمانی به این سؤال پاسخ دهد که «چگونه می‌توان ارجحیت چند طرح پیشنهادی معماری سازمانی را نسبت به یکدیگر مشخص نمود؟» نتایج این تحقیق در دو فاز اصلی مطرح شده‌اند. در فاز اول، بررسی تحلیلی مستندات و منابع موجود در حوزه ارزیابی معماری نرم‌افزار و چگونگی بیان یک معماری خوب و مناسب و در ادامه راهکاری برای ارزیابی آن موردتوجه قرار گرفته است. در فاز دوم، با تأکید بر نتایج به‌دست‌آمده از فاز اول و مطالعات وسیع و تجربیات عملی در حوزه معماری سازمانی، ویژگی‌های یک طرح معماری سازمانی خوب و مناسب مشخص گردیده و سپس

راهکارهایی جهت سنجش ویژگی‌های موردنظر در حوزه معماری پیشنهاد شده است (خیامی، ۱۳۸۸). در تحقیق دیگری، مریم باریکانی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، به این نتیجه دست یافته است که همه ابعاد سازمانی به یک اندازه در انتخاب سبک و چارچوب معماری مؤثر واقع نمی‌شوند و در این میان بعد پیچیدگی تأثیر بیشتری نسبت به سایر ابعاد دارد (باریکانی، ۱۳۸۸). جعفر محمودی و دیگران در مقاله خود با عنوان «ارائه چارچوبی برای ارزیابی بلوغ معماری سازمانی» نتیجه گرفته‌اند که فرایندهای فناوری اطلاعات مبنای مناسبی برای ارزیابی بلوغ معماری سازمانی می‌باشند و در نهایت چارچوب ارزیابی بلوغ معماری سازمانی ارائه شده در این مقاله به عنوان یک چارچوب معتبر مورد تأیید قرار گرفته است (محمودی و دیگران، ۱۳۸۸). مقاله علیرضا نادری خورشیدی با عنوان «معماری سازمانی زمینه‌ساز استقرار و توسعه معماری اطلاعات در دستگاه‌های دفاعی و اجرایی کشور»، در مقام جستجوی علت اصلی و ریشه‌های ناکامی دستگاه‌های دفاعی و اجرایی کشور برای انجام معماری اطلاعات برآمده و تلاش کرده است عوامل زمینه‌ای و ساختاری و رفتاری عدم موفقیت معماری اطلاعات در این سازمان‌ها را دریابد. این مقاله در پایان به این نتیجه دست یافته است که در راستای تغییرات و نیازمندی‌های محیط پیرامونی سازمان‌های کشور و همچنین سستی بودن ساختارها و فرآیندهای انجام کار درونی، آن‌ها باید قبل از انجام هرگونه معماری اطلاعاتی فعالیت‌های معماری سازمانی را به عنوان زیرساخت استقرار توسعه معماری اطلاعات جهت شفاف‌سازی مأموریت و مهندسی ساختاری سیستم‌ها و فرآیندهای آن انجام دهند، در غیر این صورت انجام هرگونه معماری اطلاعات با استقرار دولت الکترونیک از اثربخشی و کارایی لازم برخوردار نخواهد بود (نادری و دیگران، ۱۳۹۱). در فعالیت پژوهشی دیگری که با عنوان «تدوین و توسعه چارچوب‌های معماری سازمان‌های دفاعی» توسط احسان مرآتی انجام شده است، محقق بر اساس تحلیل چارچوب C4ISR/DODAF به تدوین روشی برای توسعه چارچوب‌های معماری سازمان‌های دفاعی پرداخته است (مرآتی، ۱۳۹۱). در نهایت، مقاله «طراحی و پیاده‌سازی هستی‌شناسی چارچوب معماری در حوزه نظامی» به قلم یونگ مین کتون، مای سون و هیون لونگ کی که در سال ۲۰۱۲ در کره جنوبی منتشر شده است مدل معماری ارائه شده نخست از طریق کاهش آزمون و خطا موجب کاهش موانع توسعه چارچوب‌های معماری می‌شود و دوم این‌که کاملیت چارچوب‌های معماری را ارتقاء می‌دهد (گروه مطالعاتی دوره ۲۳ دفاع ملی و نهم سیاست دفاعی: ۵۴).

— مفهوم شناسی

ژئوپلیتیک: واژه ژئوپلیتیک، از دیدگاه‌های مختلف تعاریف گوناگونی را به خود دیده است. عزتی ژئوپلیتیک را چنین تعریف می‌کند: «ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به منظور دستیابی به قدرت، به نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شد و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد؛ به عبارت دیگر، ژئوپلیتیک عبارت است علم کشف روابط محیط جغرافیایی و تأثیر آن بر سرنوشت سیاسی ملل» (عزتی، ۱۳۹۲: ۷).

حافظ نیا پس از ارائه تعاریف مبسوطی از این واژه از منظر صاحب‌نظران مختلف نامدار، چنین بیان می‌کند که تعریف علمی ژئوپلیتیک در قالب یک مفهوم ترکیبی قابل تبیین است که در آن سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست دارای خصلتی ذاتی می‌باشند. ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و سیاست الگوهای رفتاری گروه‌های متشکل انسانی را نسبت به یکدیگر تعیین می‌کند که می‌توان آن‌ها را در اشکال رفتاری مختلفی شامل موارد زیر ملاحظه کرد: نوسان قدرت، رقابت، همگرایی، واگرایی، نفوذ، بحران، سلطه، زیر سلطه، ائتلاف، صلح، همکاری، جنگ، امنیت، آرامش و ثبات، تجارت و مبادله و غیر آن؛ بنابراین می‌توان گفت که ژئوپلیتیک عبارت است از: «علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر» (حافظ نیا، ۱۳۹۰: ۳۷).

عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک: عواملی که در ژئوپلیتیک مؤثرند به دودسته کلی «عوامل ثابت» و «عوامل متغیر» تقسیم می‌شوند. عوامل ثابت در حقیقت همان پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی هستند و عوامل متغیر که ممکن است برخی از آن‌ها نیز منشأ طبیعی داشته باشند به دلیل مطرح بودن نقش کمیت در آن‌ها، جزء عوامل متغیر محسوب می‌شوند (عزتی، ۱۳۹۰: ۷۶). عوامل ثابت ژئوپلیتیک شامل موقعیت جغرافیایی، فضا و تقسیمات آن، وسعت خاک، وضع توپوگرافی و شکل کشور است و عوامل متغیر ژئوپلیتیک مواردی مانند جمعیت، منابع طبیعی و نهادهای سیاسی و اجتماعی را در برمی‌گیرد (عزتی، ۱۳۹۲: ۱۰۵ - ۷۸).

ژئواستراتژی: واژه ژئواستراتژی نخستین بار توسط «جاکومو دوراندو» در سال ۱۸۴۶ میلادی مطرح گردید. وی که یک ژنرال ارتشی بود، دو برداشت متفاوت از ژئواستراتژی ارائه می‌دهد: از یک‌سو، ژئواستراتژی نگران تأثیر عوامل جغرافیایی بر ساختار گروه‌های انسانی است که خود می‌تواند هدف اصلی ژئوپلیتیک باشد و از سوی دیگر، ژئواستراتژی دارای مفهوم و معنای کاملاً نظامی است که درباره تأثیر جغرافیا در جنگ‌ها به بررسی می‌پردازد (شهلائی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۰۵). در واقع، ژئواستراتژی علمی است که نقش عوامل محیط جغرافیایی را در تدوین استراتژی‌ها به‌طور اعم و استراتژی‌های نظامی به‌طور اخص مطالعه می‌کند (عزتی،

۱۳۸۷: ۸). آنچه از این تعاریف و سایر تعاریف ارائه شده توسط اندیشمندان این حوزه به دست می آید این است که نقش عوامل جغرافیایی و محیط جهت تدوین استراتژی‌های نظامی (با محوریت نیروهای مسلح) موضوع اصلی ژئواستراتژی است.

محیط‌شناسی:

۱- منطقه ژئوپلیتیکی آسیای جنوب غربی: هیچ‌گونه اجماع و تعریف واحدی در مورد مرزهای جغرافیایی و سیاسی آسیای جنوب غربی وجود ندارد. جغرافی دانان، مورخان، روزنامه‌نگاران و دیوان‌سالاران همگی از این اصطلاح استفاده می‌کنند؛ اما همگی هنوز تعاریف متفاوتی از آنچه که منظورشان است در ذهن دارند. واژه غرب آسیا در سال ۱۲۸۱ ش / ۱۹۰۲ م توسط یک آمریکایی به نام «آلفرد تایر ماهان»^۱ برای توصیف منطقه بین عربستان و هند یعنی خلیج فارس که مناسبت ویژه‌ای برای استراتژی دریایی داشت مورد استفاده قرار گرفت (پیشگاه هادیان، ۱۳۸۶: ۱۱۵). این منطقه از جنبه‌های زیر دارای اهمیت است:

الف) سیاسی: بررسی سیاسی منطقه، دربردارنده نکات مهمی است که در شناخت ریشه‌های بحران سیاسی آن، کمک مؤثری می‌کند. برخی از مهم‌ترین این مسائل عبارت‌اند از:

۱) مهم‌ترین و عمیق‌ترین بحران سیاسی غرب آسیا، مسئله فلسطین است.
 ۲) اختلاف بر سر مرزهای زمینی و دریایی، عامل دیگر شکل‌گیری، تشدید و تداوم بحران در آسیای جنوب غربی است.

۳) ساختار سیاسی آسیای جنوب غربی غیر دموکراتیک است؛ به گونه‌ای که بیشتر کشورهای منطقه سابقه خوبی در مورد دموکراسی ندارند. (بوالحسنی، ۱۳۹۲، ۱۷۹)

ب) اقتصادی: ویژگی‌های جغرافیایی منطقه غرب آسیا، زمینه‌های افول اقتصادی آن را ترسیم می‌کنند. دلایل این ادعا از این قرارند:

۱) آسیای جنوب غربی دارای آب‌وهوای نیمه استوایی است. از این رو، به سبب بارندگی کم، با کمبود آب مواجه است.

۲) با وجود کمبود آب و غذا و عدم کفایت امکانات موجود برای تأمین نیازمندی‌های جمعیت فعلی منطقه، جمعیت آسیای جنوب غربی به سرعت در حال افزایش است (همان).

1- Alfred Thayer Mahan

ج) **فرهنگی:** زبان و نژاد، دو مؤلفه‌اند که افتراق و عدم تجانس کشورهای منطقه را با یکدیگر نشان می‌دهند. با این وصف، یک سری عوامل وحدت‌بخش چون دین واحد، منطقه را به صورت یک واحد منسجم درآورده است. (آلسدایر درایسدل و جرالداچ، بلیک، ۱۳۳۹، ۲۱۵-۲۱۲)

د) **نظامی:** جایگاه رفیع این منطقه از بعد نظامی از منظرهای مختلف قابل بررسی است که از آن جمله‌اند:

۱) اهمیت نظامی آسیای جنوب غربی را می‌توان در نظریه‌های راهبردی «آلفرد تایر ماهان» و «سر هالفورد مکیندر»^۱ انگلیسی مشاهده کرد.

۲) نقش نظامی آسیای جنوب غربی فقط به وجود دریاها و هم‌جواری آن با منطقه اوراسیا محدود نمی‌شود، بلکه از قدیم‌الایام تنگه‌های موجود در آن، دارای نقش نظامی و اقتصادی بسیار حیاتی بوده‌اند.

۳) موقعیت جغرافیایی، بحران‌های داخلی و تهدیدات خارجی مایه گرایش کشورهای منطقه به خرید تسلیحات است (فصلنامه مطالعات غرب آسیا، زمستان ۱۳۸۳، ۵۱).

۲- **وضعیت ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران:** کشور جمهوری اسلامی ایران با وسعتی معادل ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومترمربع و جمعیتی بیش از ۷۰ میلیون نفر، قدرتمندترین کشور منطقه خلیج فارس محسوب می‌شود. این کشور از زمان‌های دور به دلیل برخورداری از موقعیت ویژه جغرافیایی، همواره موردتوجه قدرت‌های بزرگ جهانی بوده است (الهی، ۱۳۳۸: ۱۲۹).

نواحی کوهستانی و درعین حال بیابان‌های وسیع ایران را به مناطق جدا از هم تبدیل کرده است، به طوری که در هر منطقه، مردمی با فرهنگ و زبان متفاوت زندگی می‌کنند. ایران در بین کشورهای حوزه خلیج فارس، بیشترین تنوع زبانی و قومی را دارد (درایسدل، ۱۳۳۹: ۲۳۱).

برخی از ابعاد محیط ایران در راستای هدف این تحقیق موردبررسی قرار می‌گیرد:

۱- **بُعد جغرافیایی:** ایران در جنوب غربی آسیا در نیمکره شمالی و بین مدار ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا مدار ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرضی شمالی و ۴۴ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۱۸ دقیقه طول شرقی نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد (صفوی ۱۳۸۱: ۷). موقعیت جغرافیایی ایران حلقه ارتباطی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا را به وجود آورده و سرزمین فعلی ایران از شمال به کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و دریای خزر، از شرق به کشورهای افغانستان و پاکستان، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس و از غرب به کشورهای عراق و ترکیه محدود می‌گردد. وسعت نسبتاً زیاد و شکل خاص سرزمین ایران همسایگی با ۱۵ کشور کوچک و بزرگ را باعث شده و علاوه بر تنوع در شکل و نوع مرزهای مشترک با

1 - Sir Helfovd Mackinder

همسایگان (مرزهای محدب، مقعر، آبی، خاکی، واقع در زمین‌های پست، هموار یا بر روی ارتفاعات) اختلافات ارضی و مرزی را با آنان موجب شده است (بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۸).

وسعت قلمرو جغرافیایی یکی از عوامل ژئوپلیتیک کشورهاست. اگرچه از دیدگاه حقوق بین‌الملل تفاوتی بین کشورهای وسیع و کوچک وجود ندارد، اما از نظر سیاسی میزان وسعت در ارزیابی قدرت ملموس کشورهای درخور توجه است. به این ترتیب از نظر وسعت و گستردگی ایران جایگاه سوم را در منطقه غرب آسیا به خود اختصاص داده و ایران با این مساحت، جزء کشورهای خیلی بزرگ محسوب می‌شود (ریبیعی، ۱۳۶۲: ۱۹).

۲- بُعد ژئوپلیتیکی: کشور ایران از لحاظ ژئوپلیتیکی یک موقعیت مرکزی نسبت به کشورهای مجاور خود دارد. در واقع می‌تواند به عنوان کشوری با نسبت ژئوپلیتیکی بالا در تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی اطراف خودش حضور داشته باشد و در پیدایش تشکلهای منطقه‌ای و فعال شدن حوزه‌های ژئوپلیتیکی و کارکردهای آن، نقش مؤثر داشته باشد و فرایندهای سیاسی این حوزه‌ها را شکل دهد. حوزه‌های ژئوپلیتیکی مجاور ایران عبارت‌اند از:

۱. حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز و آناتولی شامل ایران، ارمنستان، ترکیه، گرجستان و روسیه.
۲. حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس شامل ایران، عراق، کویت، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر، بحرین و عمان.
۳. حوزه ژئوپلیتیکی دریای عمان و اقیانوس هند شامل ایران، پاکستان، هند، عمان و امارات متحده عربی
۴. حوزه ژئوپلیتیکی فلات ایران شامل ایران، پاکستان و افغانستان.
۵. حوزه ژئوپلیتیکی دریای مازندران شامل ایران، ترکمنستان، قزاقستان، روسیه و آذربایجان.
۶. حوزه ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی شامل کشورهای ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان، قرقیزستان و تاجیکستان (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۰-۶۹).

۳- بُعد استراتژیک و ژئواستراتژیک: ایران در جنوب غربی آسیا واقع است. آسیای جنوب غربی در حقیقت منطقه واسطه بین سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا است که ایران در این منطقه به نحو شدیدی از حوادث این سه قاره متأثر است؛ زیرا هر نوع واقعه‌ای که در این قاره‌ها به وقوع بپیوندد و یا روابط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی بین این سه قاره به صورتی بر ایران تأثیر خواهد گذاشت. موقعیت راهبردی و توانایی‌های بالقوه و بالفعل اقتصادی و نظامی جمهوری اسلامی ایران، نقش فراوانی را برای کشورمان در سطح بین‌المللی فراهم آورده است. ایران در منطقه غرب آسیا و خلیج فارس از اهمیت ژئوپلیتیکی برخوردار است. همچنین

همسایگی ایران با کشورهای تازه استقلال یافته آسیای میانه که مشترکات فرهنگی و عمیقی با ایران دارند، به این اهمیت افزوده است. مجموعه عوامل فوق به اضافه ذخایر زیرزمینی، نیروی انسانی سرشار، بنادر، راه آهن و جاده های مهم ارتباطی و تجارب نظامی هشت سال دفاع مقدس و دستیابی به فناوری های پیشرفته نظامی، ایران را به طور محوری، آماده ایفای نقش مهم در نظام بین الملل می کند (همان: ۹۸).

۴- بعد نظامی و نیروهای مسلح: نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران مجموعه کارکنان و نیروهای نظامی، انتظامی و شبه نظامی و داوطلب (با آموزش نظامی) است که شامل ستاد کل نیروهای مسلح، ارتش جمهوری اسلامی ایران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نیروی انتظامی و وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح است. وزارت دفاع و پشتیبانی بخشی از دولت است که تابع قوانین و سلسله مراتب نظامی نیروهای مسلح می باشد و وظیفه پشتیبانی از نیروهای مسلح را به عهده دارد (واژگان و اصطلاحات کلیدی در نیروهای مسلح، ۱۳۹۰: ۱۹). در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، نیروی انسانی با بهره گیری از تعالیم برگرفته از احکام اسلام و قرآن تربیت یافته و از ویژگی های خداجویی و اسلام محوری، ولایت مداری، دشمن شناسی و دشمن ستیزی، مردمی بودن، خودباوری و برخورداری از فناوری پیشرفته نظامی و صنایع نظامی داخلی برخوردار می باشد (بوالحسنی، ۱۳۹۲، ۱۲۵).

امروز ایران در زمینه موشکی و هوافضا جزو ۱۰ کشور نخست دنیاست که این یکی از دستاوردهای انقلاب شکوهمند ایران محسوب می شود (مصاحبه سردار وحیدی- همشهری آنلاین). علاوه بر آن در تولید ادوات زرهی، انواع پرنده های با و بدون سرنشین، نفربرها، سلاح های انفرادی و شناورها نیز پیشرفت های فراوانی نموده است (گروه مطالعاتی دوره ۱۶ دفاع ملی: ۱۷۰).

در خصوص خودکافی بودن و عدم وابستگی کشور به خارج در صنایع دفاعی که در نتیجه روحیه اعتقادی مردم شکل گرفت، حضرت امام (رحمت الله علیه) چنین می فرماید: «تنها در جنگ بود که صنایع نظامی ما از رشد آن چنانی برخوردار بود.» (صحیفه نور، ۲۱: ۲۸۳-۲۸۴).

معماری: «معماری» واژه ناشناخته ای نیست، لافل برای مهندسان و آشنایان به رشته های مهندسی، کلمه معماری یادآور یک طرح و دید همه جانبه و کلان بر ساختار و رفتار موجودیتی است که دارای خواصی چون پیچیدگی و پویایی بوده و تهیه و نگهداشت آن مستلزم داشتن توجه ویژه ای به جامعیت، یکپارچگی، انعطاف پذیری و تعامل پذیری است. (سازمان فناوری اطلاعات ایران، ۱۳۹۱: ۳). معماری عبارت است از: ساختار اجزاء، روابط میان آنها و اصول و ضوابط حاکم بر تحول طرح های آن در طول زمان (فانگ و دیگران، ۲۰۱۳، ۲۷۵).

معماری یعنی ارائه توصیفی فنی از یک سیستم که نشان‌دهنده ساختار اجزاء آن، ارتباط بین آن‌ها و اصول و قواعد حاکم بر طراحی و تکامل آن‌ها در گذر زمان باشد (صمدی اوانس، ۱۳۸۴: ۱۷).

هر جا که نیاز به طراحی موجودیت یا سیستمی باشد که ابعاد یا پیچیدگی آن از یک حد معین فراتر رفته، یا نیازمندی‌های خاصی را تحمیل نماید، نگرشی ویژه و همه‌جانبه را لازم خواهد داشت که در اصطلاح به آن «معماری» گفته می‌شود (اسلامی، ۱۳۸۸: ۵۶). بنا بر تعریف موسسه الکتریک و الکترونیک استانداردهای ملی آمریکا^۱ معماری «سازمان بنیادی یک سیستم، متشکل از اجزاء، ارتباطات آن‌ها با یکدیگر و محیط و اصول اداره طراحی و تکامل آن‌هاست» (مینولی، ۲۰۰۸: ۱۰).

معماری سازمان: اگر یک سازمان را به مثابه یک سامانه بدانیم آنگاه می‌توانیم بگوییم که این سامانه مجموعه‌ای پیچیده شامل افراد، تجهیزات، مواد، اطلاعات و منابع مالی است (رانکی، ۲۰۱۵: ۳۲). عبارت «معماری سازمانی»^۲ از دو کلمه «سازمان»^۳ و «معماری»^۴ تشکیل شده است. عموماً بیشتر ادبیات موجود و تعاریف متنوع معماری سازمانی، سه جزء مشترک را در خود دارند که عبارت‌اند از «عناصر»، «روابط» و «اصول». از میان این سه جزء، «اصول» به عنوان اساسی‌ترین جزء تعریف معماری سازمانی شناخته می‌شود (اسماعیلی زاده و دیگران، ۲۰۱۲: ۹).

«معماری» ساختار اجزاء، رابطه بین آن‌ها و اصول حاکم بر طراحی و تحول در طول زمان است و «سازمان» یا یک موجودیت سازمانی محدودی کسب‌وکار و مأموریت را پشتیبانی می‌کند. یک سازمان شامل منابع مرتبط به هم (منابع سازمانی و فناوری) است که باید عملکردهای خود را هماهنگ سازند و اطلاعات خود را برای پشتیبانی مأموریت به اشتراک بگذارند، (یا مجموعه‌ای از مأموریت‌های مرتبط باهم) (گروه مترجمان، ۱۳۸۴: ۱۰). معماری سازمان ابتکاراتی بیش از سازمان‌دهی مجدد، بازمهندسی، یا برنامه‌ریزی استراتژیک را پوشش می‌دهد. معماری سازمان شامل ایجاد و مدیریت مستمر چارچوبی برای «سازمان آینده» است. این چارچوب دگرگونی بنیادی و مستمر در گستره سازمانی را هدایت می‌کند و توجه توأمان بر تغییر محتوا (چربی) و فرآیند (چگونگی) در مقیاس وسیع را امکان‌پذیر می‌سازد. تغییر سازمانی با گستره وسیع یک تغییر پایدار در ابعاد سازمان است که به‌طور معنی‌داری عملکرد آن را تغییر می‌دهد (رهنورد و دیگران، ۱۳۸۷: ۹۰). برنارد می‌گوید: «معماری سازمانی اقدامی مرتبط با مدیریت و فناوری است که تلاش دارد عملکرد سازمان را از طریق توانمند ساختن آن به دیدن خود در قالب دیدگاهی یکپارچه از مسیر راهبردی، اقدامات کسب‌وکار، جریان اطلاعات و منابع فناورانه بهبود بخشد» (برنارد، ۲۰۱۲: ۳۱).

1 ANSI/IEEE

2. Enterprise Architecture

3. Enterprise

4. Architecture

«معماری سازمانی» روشی است جهت توصیف کامل جنبه‌ها و لایه‌های مختلف یک سازمان که قادر است با استفاده از مدل‌ها و تکنیک‌هایی استاندارد و شناخته‌شده، اقدام به توصیف «وضع موجود» یا «وضع مطلوب» سازمان نماید (صمدی اوانسر، ۱۳۸۴: ۴۱). یک معماری سازمانی برنامه‌ای برای ثبت، نمایی از ساختار مطلوب، چینش، پیکربندی، گروه‌ها و بخش‌های کاربردی، واسطه‌ها، داده، قواعد، قابلیت کاربری منطقی، یکپارچه‌سازی و فناوری منابع فناوری اطلاعات است که برای پشتیبانی از مأموریت یا اقدامات کسب‌وکار سازمان لازم است (مینولی، ۲۰۰۸: ۳۴).

الگو: حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در تاریخ ۸۹/۰۹/۱۰ در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، بررسی اندیشه‌های راهبردی الگوی اسلامی - ایرانی، در خصوص ویژگی‌های یک الگوی مطلوب پیشرفت نیز رهنمون‌هایی به شرح زیر فرموده‌اند:

«الگو هم نقشه‌ی جامع است. وقتی می‌گوییم الگوی ایرانی - اسلامی، یعنی یک نقشه‌ی جامع. بدون نقشه‌ی جامع، دچار سردرگمی خواهیم شد؛ ... این الگو، نقشه‌ی جامع است؛ به ما می‌گوید که به کدام طرف، به کدام سمت، برای کدام هدف داریم حرکت می‌کنیم. طبعاً همین‌طور که دوستان گفتند، وضعیت مطلوب باید تصویر شود و چگونگی رسیدن از وضع موجود به آن وضع مطلوب هم بایستی بیان شود».

الگو، به معنای مدل، انگاره، شکل و نمونه، قالب، طرح، منوال و نقش در نظر گرفته‌شده است (بریجانیان و رئیسی، ۱۳۷۳: ۱۲۶). این واژه در معانی متعددی به‌کاررفته است، الگو بنا به تعریفی دیگر مدل، طرح و نمونه‌ای است که از آن الهام گرفته و پیروی می‌شود و یا نسخه‌ای از آن برداشته می‌شود، بنابراین الگو، القاء‌کننده نمونه مثالی است (روشه، ۱۳۷۹: ۴۴).

منظور از مدل یا الگو، تصویری است که از واقعیت‌ها و رابطه‌های موجود گرفته‌شده و نشانگر متغیرهای موجود، نحوه ارتباط آن‌ها و نتایج حاصل از کنش و واکنش آن‌ها هست (ایان باریور، ۱۳۶۲: ۱۹۲-۱۹۳). به کمک الگو می‌توان متغیرهای موجود و رابطه بین آن‌ها را به‌خوبی شناخت. اصولاً الگو به دنبال کشف رابطه است (دلاور، ۱۳۸۶: ۱۹). برخی الگو را به‌عنوان بخشی که شکل یا کیفیت کل را نشان می‌دهد و برخی آن را به‌عنوان پیش‌نویس یا نموداری که راه معمولی یک عمل یا رفتار و یک ساختار ادراکی را نمایش می‌دهد، معرفی کرده‌اند (هومن، ۱۳۸۶: ۶۵).

به کمک الگو می‌توان متغیرهای موجود و رابطه بین آن‌ها را به‌خوبی شناخت، هر قسمت را به سهولت ارزیابی کرد و از میان راه‌حل‌ها، بهترین را برگزید. از این جهت الگو می‌تواند برای شناخت مسائل و اجزای متشکله آن‌ها و همچنین پیش‌بینی نتایج راه‌حل‌ها، وسیله مفید و مؤثری در دست سیاست‌گذاران باشد. الگوی مطلوب الگویی است که آینه تمام‌نمای اجزای اصلی و عمده پدیده موردنظر باشد. (حمیصی، ۱۳۹۱: ۲۱)

الگوها قادرند به ما این امتیاز را بدهند تا بتوانیم یک سلسله انتظارات معقول از آنچه بر اساس یافته‌هایمان قرار است اتفاق بیفتد را داشته باشیم (گلستانه، ۱۳۸۵: ۳). ایکاف در این رابطه چنین می‌گوید «مدل یا الگو نمایش ساده‌ای از واقعیتی است که تحت شرایطی می‌تواند جایگزین آن شود و از آن می‌توان برای پیش‌بینی و ارزیابی پیامدهای انتخاب‌ها استفاده کرد.» (ایکاف، ۱۳۷۵: ۲۲۵).

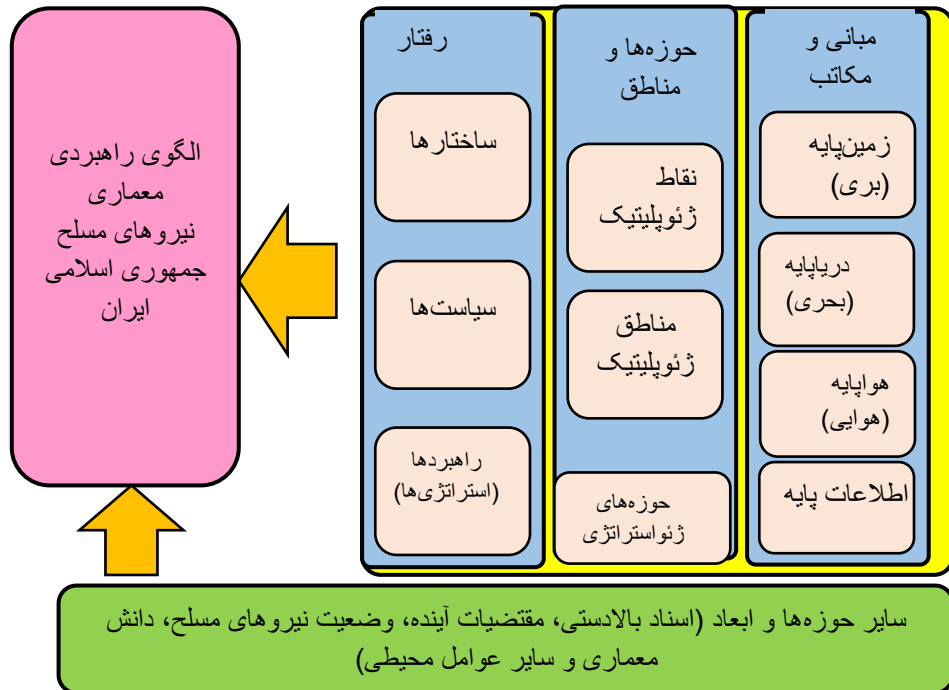
برای الگوسازی ابتدا باید متغیرهای موجود در مسئله موردنظر را شناسایی کرد، سپس باید اثرگذاری این متغیرها بر هم و رابطه آن‌ها با یکدیگر را به دست آورد و به دنبال الگویی رفت که بتواند این متغیرها و رابطه آن‌ها را به درستی نشان دهد. همچنین طراحی الگو می‌تواند نتایج حاصل از آن را با عملکردهای واقعی تطبیق دهد و در مرحله آزمایش مدل از صحت و درستی و قدرت پیش‌بینی و میزان خطای آن مطمئن گردد (الوانی، ۱۳۸۴: ۵۲).

الگوی راهبردی: الگوی راهبردی را می‌توان از جمله الگوهای کیفی و مفهومی دانست که موجب تسهیل درک پدیده‌ها در سطح راهبردی می‌گردد. با توجه به ویژگی‌های راهبرد که باعث تعیین جهت حرکت یک سازمان، متمرکز شدن تلاش‌ها و ارزیابی محیط شده و امکان پیش‌بینی آینده را فراهم می‌کند (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۵۹)، الگوی راهبردی نیز نمایش نظری و ساده‌شده از پدیده‌های واقعی با رویکرد نظام‌مند و آینده‌نگر می‌باشد که دارای این مزیت است که عوامل محیطی مؤثر بر یک پدیده را تبیین و پیش‌بینی می‌نماید (نادی، ۱۳۹۲: ۲۳).

تعاریف عملیاتی: به عقیده محققین و با عنایت به تعاریف، الگوی راهبردی موردنظر این تحقیق را می‌توان الگویی مفهومی و ذهنی دانست که با توجه به ارزیابی محیط و مقتضیات آینده (مطابق عنوان)، آینده سازمان را به تصویر کشیده و دارای خاصیتی جامع‌نگر است که نتیجه‌ی به‌کارگیری چارچوبی است که به تمام لایه‌ها، جنبه‌ها و حوزه‌های سازمان پرداخته است. بدیهی است هر الگوی راهبردی کلان بایستی ضمن در نظر داشتن اسناد بالادستی و تدابیر مقام معظم رهبری از پویایی لازم برخوردار بوده و قابلیت هماهنگی با مقتضیات جدید را دارا باشد، چراکه هر الگوی خشک و فاقد این قابلیت، با اندک تغییری در شرایط محیطی ناکارآمد خواهد بود. بدین‌سان، توصیف محققان از الگوی راهبردی در این پژوهش، الگویی مفهومی و ذهنی است که با در نظر گرفتن عوامل محیطی و بالأخص مقتضیات آینده، بر وضعیت مطلوب تأکید می‌ورزد، جهت‌گیری آن در چارچوب اسناد بالادستی پویا و تحول‌پذیر است و با منطقی استدلالی، آینده (سازمان) را با افق زمانی بلندمدت به تصویر می‌کشد و تصمیم‌گیری در قالب آن دارای خاصیتی کل‌نگر است.

الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح: الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح، الگویی منسجمی است که با تنظیم منطقی عوامل و مؤلفه‌های اصلی راهبردی در نیروهای مسلح (آموزه‌های دین مبین اسلام، ارکان جهت ساز، اهداف متعالی انقلاب اسلامی، تدابیر فرماندهی معظم کل قوا، اسناد بالادستی، تحلیل داخلی و خارجی محیطی، تجربیات گذشته و مقتضیات آینده) اهداف عالی، تدابیر و گزینه‌های راهبردی را مشخص نموده و با تعیین ساختارها و نقش‌های سازمانی، منابع، ابزار و فناوری‌های متناسب و روابط میان آن‌ها، چگونگی دستیابی به معماری نیروهای مسلح را به صورت شفاف، کارآمد، جامع و آینده‌نگر می‌سازد. یکی از این عوامل و مؤلفه‌های راهبردی، مؤلفه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک است که نقش آن در تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران به شکل منفرد می‌تواند برابر مدل مفهومی زیر ترسیم شود.

مدل مفهومی پژوهش

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

با توجه به ادبیات موجود در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی و آنچه از مصاحبه عمیق با صاحب‌نظران حوزه محیط‌شناسی در ارائه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران به دست آمد، مؤلفه‌های حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی، مؤثر در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح

جمهوری اسلامی ایران، در این تحقیق برابر جدول شماره ۱ احصاء گردید که از ملاحظه این مؤلفه‌ها می‌توان به مدل مفهومی زیر دست یافت:

جدول ۱: مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های متغیر مستقل پژوهش

ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی		
مبانی و مکاتب	حوزه‌ها و مناطق	رفتار
زمین پایه (بری)	نقاط ژئوپلیتیک	ساختارها
دریا پایه (بحری)	مناطق ژئوپلیتیک	سیاست‌ها
هوا پایه (هوایی)	حوزه‌های ژئواستراتژی	راهبردها (استراتژی‌ها)
اطلاعات پایه		

روشن‌شناسی

این پژوهش به لحاظ بهره‌ای که می‌تواند داشته باشد از نوع کاربردی بوده و به لحاظ هدف و ماهیت، از نوع کیفی می‌باشد که در آن بود یا نبود رابطه بین متغیرها مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای مطالعه و بررسی پیشینه پژوهش و ادبیات موجود مرتبط با آن از اسناد و کتب و مقالات مرتبط با موضوع موجود در آرشیوها و کتابخانه‌های در دسترس و پایگاه‌های اینترنتی معتبر بهره گرفته شده است که یافته‌های آن مبنای تهیه پرسشنامه بسته محقق ساخت با 13 پرسش قرار گرفته است. این پرسشنامه دارای دو بخش اطلاعات کلی پاسخ‌گویان و گویه‌های مرتبط با متغیرهای تحقیق می‌باشد.

متغیرهای این پژوهش عبارت‌اند از «عوامل ژئوپلیتیک» به‌عنوان متغیر مستقل و «الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح» به‌عنوان متغیر وابسته. دست‌یابی به مؤلفه‌های هر یک از متغیرها با رجوع به اسناد و مدارک موجود پیرامون آن‌ها و نیز اسناد بالادستی میسر گردیده است. جامعه آماری این پژوهش، کارشناسان، کارگزاران و دست‌اندرکاران آشنا به نیروهای مسلح، مسائل راهبردی و موضوع الگوی معماری سازمانی و حوزه ژئوپلیتیک است. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت وجود افراد صاحب‌نظر، خبره و کارشناس مرتبط با موضوع تحقیق در سطح نیروهای مسلح، مراکز دانشگاهی و مطالعات راهبردی کشوری، جامعه آماری این تحقیق به شرح زیر از میان کسانی که دارای سابقه خدمت در مشاغل راهبردی در حوزه‌های سیاست‌گذاری‌های کلان، صاحب‌نظر در حوزه‌های راهبردی و آشنا و صاحب‌نظر در حوزه معماری سازمانی هستند انتخاب شده است.

ردیف	سازمان	تعداد	ردیف	سازمان	تعداد
۱	وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح	۲	۶	دانشگاه‌های نیروهای مسلح	۵
۲	ستاد کل نیروهای مسلح	۶	۷	مراکز تحقیقاتی نیروهای مسلح	۴
۳	ارتش جمهوری اسلامی ایران	۷	۸	مشاوران دفتر فرماندهی معظم کل قوا	۲
۴	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	۸	۹	مراکز دانشگاهی و مطالعات راهبردی کشوری	۴
۵	نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران	۳		جمع کل	۴۱

برای انتخاب نمونه آماری با نگرش به تنوع و پیچیدگی موضوع از سویی و اندک بودن تعداد افراد مطلع و در دسترس که آگاهی متناسبی از مسائل راهبردی، مقتضیات آینده یا الگوی معماری سازمانی داشته باشند، از آنجا که تعداد جامعه آماری، کمتر از ۱۰۰ نفر است، نمونه‌گیری انجام‌نشده و حجم نمونه بر حجم جامعه آماری تحقیق منطبق است؛ بنابراین روش نمونه‌گیری به صورت تمام شمار و هدفمند و حجم نمونه برابر با ۴۱ نفر است که از این تعداد ۳۷ نفر به پرسشنامه پاسخ گفته‌اند.

در این تحقیق؛ ابتدا با استفاده از روش خبرگی و تحلیل تفسیری اسناد موجود، حوزه‌ها، ابعاد و مؤلفه‌های ژئوپلیتیک مؤثر در الگوی راهبردی معماری را احصاء کرده و با تهیه مدل مفهومی اولیه که در اختیار تعدادی از خبرگان و اساتید قرار گرفت، پس از اخذ تأییدیه اولیه از ایشان، با استفاده از پارامترهای توصیفی و آمار استنباطی (آزمون کای دو)^۱ پرسشنامه مذکور تأیید نهایی گردید.

به منظور اطمینان از روایی، ضمن مشورت با صاحب‌نظران، خبرگان و کارشناسان متخصص مرتبط؛ پس از حصول اجماع نسبی نظرات، از میان ده‌ها سؤال متناظر حاصل از یافته‌های مطالعات نظری و سؤالات بسته، تعدادی سؤال در قالب پرسشنامه برای توزیع میان جامعه آماری تنظیم و طراحی گردید. سپس، با اخذ مشاوره درباره تعداد و محتوای سؤالات، اصلاحات لازم اعمال شد و پرسشنامه نهایی از دو جنبه روایی ظاهری و محتوا به جهت روشن و بدون ابهام بودن گویه‌ها و همچنین کفایت کمیت و کیفیت آن‌ها توسط خبرگان و صاحب‌نظران تأیید گردید. برای به دست آوردن پایایی از ضریب آلفای کرون باخ استفاده شد که در حوزه ژئوپلیتیک و عوامل آن، ضریب ۰/۸۶ به دست آمد که گویای پایایی پرسشنامه تهیه‌شده است.

1 Chi-Square Test

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

تحلیل اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه این پژوهش مطابق جدول شماره ۳، نشان می‌دهد که در میان پاسخ‌دهندگان، ۹۵ درصد دارای سن خدمتی بیش از ۲۸ سال و ۸۴ درصد دارای بیش از ۱۰ سال کار در مشاغل راهبردی هستند که نشان از تجربه و خبرگی بالای افراد مورد پرسش دارد. علاوه بر آن، ۵۷ درصد پاسخ‌دهندگان کارشناس ارشد و ۴۳ درصد نیز دانش‌آموخته مقطع دکتری بوده‌اند که نشان‌گر تسلط آن‌ها به مباحث علمی است. علاوه بر آن، ۸۴ درصد از پاسخ‌گویان در مشاغل ۱۸ و بالاتر خدمت می‌کنند که می‌تواند گویای بالا بودن سطح آگاهی، دانش و تجربه آنان باشد.

جدول ۳: مشخصات کلی پاسخ‌دهندگان پرسشنامه

میزان تحصیلات	کارشناس	کارشناس ارشد	دکتری
درصد فراوانی	۰	۵۷	۴۳
سن خدمتی	بیش از ۳۰ سال	۲۸ تا ۳۰ سال	۲۰ تا ۲۳ سال
درصد فراوانی	۳۵	۶۰	۰
آخرین جایگاه شغلی	جایگاه ۱۶	جایگاه ۱۷	جایگاه ۱۹ و بالاتر
درصد فراوانی	۰	۱۶	۲۲
مدت کار در مشاغل راهبردی	کمتر از ۱۰ سال	۱۰ تا ۱۵ سال	بیش از ۲۰ سال
درصد فراوانی	۱۶	۳۱	۲۶

در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی سه مؤلفه مبانی و مکاتب، حوزه‌ها و مناطق و رفتار با شاخص‌های مربوطه مطرح شد که تجزیه و تحلیل آمار توصیفی و استنباطی مربوطه در جداول به شرح زیر است:

جدول ۴: تجزیه و تحلیل آمار توصیفی و استنباطی مؤلفه‌ها

مؤلفه	شاخص	تأثیر		
		دارد	ندارد	بی‌پاسخ
۳-۱) زمین پایه (بری)	۳۲	۱	۴	۸۶٪
	۳۲	۱	۴	۸۶٪
	۳۱	۲	۴	۸۴٪
۳-۲) دریا پایه (بحری)	۳۱	۲	۴	۸۴٪
	۳۳	۲	۲	۸۹٪
	۳۴	۱	۲	۹۲٪
۳-۳) هوا پایه (هوایی)	۳۴	۱	۲	۹۲٪
	۳۱	۱	۵	۸۴٪
	۳۱	۱	۵	۸۴٪
۳-۴) اطلاعات پایه	۳۱	۱	۵	۸۴٪
	۳۱	۱	۵	۸۴٪
	۳۱	۱	۵	۸۴٪
۳-۵) نقاط ژئوپلیتیک	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
۳-۶) مناطق ژئوپلیتیک	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
۳-۷) حوزه‌های ژئواستراتژی	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
۳-۸) ساختارها	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
۳-۹) سیاست‌ها	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
۳-۱۰) راهبردها (استراتژی‌ها)	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
	۳۲	۱	۳	۹۰٪
میانگین	۳۲،۰	۱،۳	۳،۷	۰،۹

همان‌طور که در جدول شماره ۴ مشخص است، بیش از ۸۰ درصد افراد پرسش‌شونده معتقدند که همه شاخص‌ها در این حوزه تأثیرگذارند. به‌طور میانگین ۹۰ درصد افراد جامعه آماری معتقدند این شاخص‌ها در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی تأثیرگذارند. آمار توصیفی مربوط به مؤلفه‌ها و شاخص‌ها به شرح جدول شماره ۵ می‌باشد.

جدول ۵: آمار توصیفی مربوط به مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

مؤلفه	شاخص	میزان									
		بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
ژئوپلیتیک	زمین پایه (بری)	۹	۱۹	۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	دریا پایه (بحری)	۱۱	۱۸	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	هوا پایه (هوایی)	۸	۲۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	اطلاعات پایه	۱۶	۱۲	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
ژئواستراتژی	نقاط ژئوپلیتیک	۱۹	۱۳	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	مناطق ژئوپلیتیک	۱۸	۱۵	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	حوزه‌های ژئواستراتژی	۱۸	۱۲	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	ساختارها	۱۴	۱۰	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
تاریخ	سیاست‌ها	۱۶	۱۲	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	راهبردها (استراتژی‌ها)	۱۹	۱۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	میانگین	۱۴.۸	۱۴.۵	۲.۶	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	
	میانگین	۱۴.۸	۱۴.۵	۲.۶	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	

در جدول بالا میانگین و واریانس نظرات جامعه نمونه محاسبه و با استفاده از محاسبه ضریب تغییرات میزان تأثیر شاخص‌ها اولویت‌بندی شده‌اند. در ادامه، فاصله اطمینان (حد بالا و حد پایین) میانگین هر شاخص و مقدار آماره آزمون (توزیع T استودنت) محاسبه شده است. با توجه به فاصله اطمینان و مقدار آماره آزمون با سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌توان تأثیر شاخص‌ها در حوزه موردنظر را تأیید کرد. در جدول زیر میزان ارتباط این شاخص‌ها در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی با توجه به آزمون کای مربع استنباط شده است.

جدول ۶: میزان اثر هریک از مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

مؤلفه‌ها	شاخص	میزان اثر							
		ضریب توافق	مقدار بحرانی	آماره آزمون	۰.۰۵	۰.۰۱	۰.۰۰۱	۰.۰۰۰۱	
ژئوپلیتیک	زمین پایه (بری)	0.6065		39.56	32	۰	۰	۰	۰
	دریا پایه (بحری)	0.6034		38.94	32	۰	۰	۰	۰
	هوا پایه (هوایی)	0.6538		50.77	31	۰	۰	۰	۰
	اطلاعات پایه	0.5828		34.97	31	۰	۰	۰	۰
ژئواستراتژی	نقاط ژئوپلیتیک	0.6411		47.45	33	۰	۰	۰	۰
	مناطق ژئوپلیتیک	0.6388		46.88	34	۰	۰	۰	۰
	حوزه‌های ژئواستراتژی	0.6227		43.06	34	۰	۰	۰	۰
	ساختارها	0.5158		24.65	31	۰	۰	۰	۰
تاریخ	سیاست‌ها	0.5828		34.97	31	۰	۰	۰	۰
	راهبردها (استراتژی‌ها)	0.5891		46.90	31	۰	۰	۰	۰
	میانگین	0.5891		36.13	32	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰

در جدول ۶ با استفاده از آزمون کای-دو میزان ارتباط هرکدام از شاخص‌ها با حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی مورد استنباط آماری قرار گرفت. با توجه به مقدار آماره آزمون محاسبه شده و مقدار بحرانی

وجود ارتباط بین شاخص‌ها و حوزه به تأیید می‌رسد. در ستون آخر شدت ارتباط بین شاخص‌ها و حوزه محاسبه شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با این‌که تولید و حفظ قدرت نیازمند ایجاد و تقویت ابعاد گوناگون آن است، اما هنوز هم بعد نظامی آن یکی از مهم‌ترین ابعاد ایجاد قدرت ملی به شمار می‌رود. نیروهای مسلح کشور، تجسم عینی ایجاد قدرت ملی در بعد نظامی هستند. پویایی آن‌ها همچون هر سازمان و دستگاه دیگری وابسته به عوامل گوناگونی است که صاحب‌نظران بر آن اتفاق نظر دارند. در این میان، اندیشیدن به معماری مناسب سازمانی برای نیروهای مسلح اهمیت فراوانی دارد. این معماری باید به گونه‌ای باشد که نیروهای مسلح را قادر سازد در برابر هرگونه تکانه خارجی یا متغیر محیطی پاسخ مناسب از خود نشان دهد و در درون نیز از پویایی لازم برخوردار باشد. با توجه به سطح و حوزه عملکرد نیروهای مسلح برای انجام معماری سازمانی آن لازم است از یک الگوی راهبردی بهره‌گرفته که در کنار توجه به درون نیروهای مسلح، به اسناد بالادستی و کلیه عوامل محیطی مؤثر بر آن نیز تکیه داشته باشد. از جمله این عوامل که از فرایند محیط‌شناسی احصاء می‌گردد می‌توان به عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک اشاره کرد. مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در الگوی مورد بحث دارای نقش، رابطه و تأثیر بر الگو هستند.

الف- نتیجه‌گیری:

در این پژوهش مؤلفه‌های مبانی و مکاتب، حوزه‌ها و مناطق و رفتار به‌عنوان سه مؤلفه تأثیرگذار در حوزه عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک مؤثر بر الگوی راهبردی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار گرفتند. علاوه بر ادبیات علمی موجود در این زمینه، نظرات خبرگان و نخبگان این حوزه تکیه‌گاه اصلی این تحقیق هستند که بر اساس آن نتایج زیر به دست آمد: یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهند که در مؤلفه مبانی و مکاتب ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک، نظرات خبرگان در شاخص زمین پایه (بری) با میزان تأثیر ۰/۸۶، شاخص دریا پایه (بحری) با میزان تأثیر ۰/۸۶، شاخص هوا پایه (هوایی) با میزان تأثیر ۰/۸۴ و شاخص اطلاعات پایه نیز با میزان تأثیر ۰/۸۴ مؤید تأثیر این شاخص‌ها بر الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح است. در مؤلفه حوزه‌ها و مناطق ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک، نظرات خبرگان در شاخص نقاط ژئوپلیتیک با میزان تأثیر ۰/۸۹، شاخص مناطق ژئوپلیتیک با میزان تأثیر ۰/۹۲ و شاخص حوزه‌های ژئواستراتژیک نیز با میزان تأثیر ۰/۹۲ مؤید تأثیر این شاخص‌ها بر الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح است. در مؤلفه رفتار ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک، نظرات خبرگان در شاخص ساختارها با میزان تأثیر ۰/۸۴،

شاخص سیاست‌ها با میزان تأثیر ۰/۸۴ و شاخص راهبردها (استراتژی‌ها) نیز با میزان تأثیر ۰/۸۴ مؤید تأثیر این شاخص‌ها بر الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح است. به بیان کوتاه‌تر، بیش از ۸۰ درصد خبرگان پرسش‌شونده معتقدند که همه شاخص‌ها در این حوزه تأثیرگذارند. به‌طور میانگین ۹۰ درصد افراد جامعه آماری که از خبرگان حوزه تحقیق هستند معتقدند این شاخص‌ها در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی تأثیرگذارند. علاوه بر آن، با توجه به محاسبات انجام‌شده، با توجه به فاصله اطمینان و مقدار آماره آزمون با سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌توان تأثیر شاخص‌ها در حوزه موردنظر را تأیید کرد. نتیجه نهایی این‌که فرضیه تحقیق که عبارت است از: «عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در شکل‌گیری الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران نقش دارد» و مدل مفهومی ارائه‌شده در شکل شماره ۱ تأیید می‌گردند.

ب - پیشنهادها:

دست‌آورد این تحقیق می‌تواند موردتوجه راهبران و کارگزاران حوزه معماری نیروهای مسلح در ستاد کل نیروهای مسلح قرار گیرد و بخشی از نیاز نظری آنان را برای احصاء مؤلفه‌ها و شاخص‌های موردنیاز در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح و انجام آن تأمین کند. از آنجاکه شاخص‌های مورد مطالعه در این تحقیق با اتکا به نظرات خبرگان و اهل فن تأیید شده است، می‌توان سایر شاخص‌ها را نیز در فرآیندهای پژوهشی دیگر مورد مطالعه قرار داد.

با توجه به گوناگونی مؤلفه‌های تأثیرگذار در تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح، می‌توان به موضوع‌های پژوهشی دیگری در این راستا پرداخت که موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

- نقش و جایگاه اسناد بالادستی در تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح
- بومی‌سازی دانش معماری سازمانی و بهره‌گیری از آن در تهیه الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح
- اهمیت توجه به مقتضیات آینده در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح
- توجه به ایجاد جامعه منتظر ظهور در تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح

فهرست منابع

- امام خمینی (رحمت الله علیه)، "صحیفه نور"، جلد ۲۱

الف- منابع فارسی**- کتب:**

- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۴)، "تصمیم‌گیری و تعیین خط‌مشی دولتی"، انتشارات سمت، تهران
- الهی، همایون (۱۳۶۸)، "خلیج فارس و مسائل آن"، قومس، تهران
- ایکاف، راسل (۱۳۷۵)، "برنامه‌ریزی تعاملی"، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، کتاب ماد، تهران
- آلاسدایر، درایسدل؛ جرال، اچ. بلیک (۱۳۷۰)، "جغرافیای سیاسی غرب آسیا و شمال آفریقا"، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران
- باربور، ایان (۱۳۶۲)، "علم و دین"، ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران
- بختیاری، محمد (۱۳۸۵)، "جغرافیای نظامی ایران"، آجا، تهران
- بریجانیان، ماری؛ رئیس، طیب‌بیگم (۱۳۷۳)، "فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعی"، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران
- پیشگاه‌هادیان، حمید (۱۳۸۹)، "تحول سیاست دفاعی امنیتی ایالات متحده پس از ۱۱ سپتامبر"، پژوهشگاه مطالعات راهبردی، تهران
- جعفری نیا، عباس (۱۳۸۸)، "عراق"، انتشارات مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی، تهران
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، "اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک"، انتشارات پاپلی، مشهد
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰)، "مدیریت راهبردی"، انتشارات سمت، تهران
- خسروی وشمگیر، حسن (۱۳۸۸)، "آسیب‌شناسی تحولات ساختار جمعیت در ایران"، مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، تهران
- درایسدل، الاسدیر (۱۳۶۹)، "جغرافیای سیاسی غرب آسیا [آسیای غربی] و شمال آفریقا"، دفتر مطالعات
- درایسدل، آ؛ جی، اچ، بلیک (۱۳۸۶)، "جغرافیای سیاسی آسیای جنوب غربی و شمال آفریقا"، ترجمه دره میرحیدر، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- دلاور، علی (۱۳۸۳)، "روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی"، نشر ویرایش، تهران
- ربیعی، ربیع (۱۳۶۲)، "جغرافیای مفصل ایران"، جلد اول، اقبال، تهران
- رستمی، علی اکبر (۱۳۸۲)، "نقش غرب در رقابت تسلیحاتی منطقه خلیج فارس"، مرکز مطالعات سیاسی و تحقیقات دفاعی نیروی دریایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، سایه‌روشن، چاپ اول، تهران

- روشه، گای (۱۳۷۹)، "کنش اجتماعی"، ترجمه هما زنجانی‌زاده، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد
- رهنورد، فرج اله؛ داودی، احسان (۱۳۸۷)، "مقایسه معماری سازمان در شرکت‌های تابعه پتروشیمی و گاز"، فصلنامه دانش مدیریت، شماره ۷۱
- شهلائی، ناصر؛ ولی‌وند زمانی، حسین (۱۳۹۶)، "نظریه‌های راهبردی"، انتشارات دافوس آجا، تهران
- شیرودی، مرتضی (۱۳۸۳)، "مسائل منطقه‌ای ایران"، نشر تحسین، قم
- صفوی، سید یحیی (۱۳۸۰)، "مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران"، جلد سوم، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران
- صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۱)، "مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران"، جلد اول، چاپ دوم، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران
- صمدی‌اوانسر، عسگر (۱۳۸۴)، "مقدمه‌ای بر معماری سازمانی (ویژه مدیران)"، چاپ اول، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، تهران
- عزتی، عزت‌اله (۱۳۷۸)، "جغرافیای سیاسی جهان اسلام"، واحد تدوین کتب درسی، قم
- عزتی، عزت‌اله (۱۳۸۷)، "ژئوپلیتیک"، انتشارات سمت، تهران
- عزتی، عزت‌اله (۱۳۹۰)، "ژئوپلیتیک"، انتشارات سمت، تهران
- عزتی، عزت‌اله (۱۳۹۲)، "ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم"، انتشارات سمت، تهران
- گلستانه، رسول (۱۳۸۵)، "مبانی نظری تدوین الگوی تسلیحاتی"، مرکز تحقیقات راهبردی ستاد کل نیروهای مسلح، تهران
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹)، "خلیج فارس کشورها و مرزها"، انتشارات عطائی، تهران
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۹)، "کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس"، ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدنوری، چاپ هفتم، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران
- هومن، حیدرعلی (۱۳۸۶)، "شناخت روش علمی در علوم رفتاری"، انتشارات سمت، تهران
- رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها:**
- باریکانی، مریم (۱۳۸۸)، "ارائه مدلی برای انتخاب چارچوب و سبک معماری سازمانی بر مبنای ابعاد سازمان"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس
- بوالحسنی، خسرو (۱۳۹۲)، رساله دکتری، "بررسی ژئوپلیتیک ترکیه و تأثیر آن در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی
- حمیصی، مرتضی (۱۳۹۱)، رساله دکتری، "الگوی راهبردی تأسیس و توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد ایرانی با تأکید بر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران
- خیامی، سید رئوف (۱۳۸۸)، "ارزیابی و تحلیل معماری سازمانی"، پروژه تحقیقاتی دانشگاه شیراز

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک - سال هجدهم، شماره ۸۰، تابستان ۱۳۹۹
 - نادی، حمیدرضا (۱۳۹۲)، رساله دکتری، "ارائه الگوی راهبردی حفاظت اطلاعات ملی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران

- مقالات:

- اسلامی، وحید؛ شاهلو، کرم (۱۳۸۸)، "مفاهیم و فرآیند معماری سازمانی"، دوماهنامه مدیریت، سال بیستم، شماره ۱۴۸ - ۱۴۷
- محمودزاده، ابراهیم؛ قاضی، حسن؛ قوچانی، محمدمهدی (۱۳۹۶)، "نقش و جایگاه توسعه فناوری در بعد نظامی قدرت ملی"، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات دفاعی راهبردی، سال پانزدهم، شماره ۶۷
- محمودی، جعفر؛ موسی‌خانی، محمد؛ بیرایبی، هانیه‌سادات (۱۳۸۸)، "ارائه چارچوبی برای ارزیابی بلوغ سازمانی"، نشریه مدیریت فناوری اطلاعات، دوره یکم، شماره ۳
- مرآتی، احسان (۱۳۹۱)، "تدوین و توسعه چارچوب‌های معماری سازمان‌های دفاعی"، مجله سیاست دفاعی، سال بیستم، شماره ۷۹
- مین‌کئون، یونگ؛ سون، مای؛ لونگ‌کی، هیونگ (۲۰۱۲)، "طراحی و پیاده‌سازی هستی‌شناسی چارچوب معماری در حوزه نظامی"، نشریه بین‌المللی کنترل و اتوماسیون، سال پنجم، شماره ۲، کره جنوبی
- نادری‌خورشیدی، علیرضا (۱۳۹۱)، "معماری سازمانی زمینه‌ساز استقرار و توسعه معماری اطلاعات در دستگاه‌های دفاعی و اجرایی کشور"، مجله سیاست دفاعی، شماره ۷۹

ب- منابع انگلیسی

- Bernard, Scott A. (2012). An Introduction of Enterprise Architecture. Third Edition. USA: AuthorHouse.
- Minoli, Daniel. (2008). Enterprise Architecture A to Z: Frameworks, Business Process Modeling, SOA, and Infrastructure Technology. USA: CRC Press
- Ranky, Paul G. (2015). An Integrated Architecture, Methods and Some Tools for Enhancing Sustainable Enterprises and Systems. Available online <http://www.mdpi.com/journal/systems>
- Fang, Zhemei. DeLaurentis, Daniel & Davendralingam, Navindran. (2013). An Approach to Facilitate Decision Making on Architecture Evaluation Strategies. Conference on Systems Engineering Research (CSER' 13). USA
- Esmaeil Zadeh, Mohammad. Miller, Gary. & Lewis, Edward. (2012). Reinterpreting the TOGAF Enterprise Architecture Principles Using a Cybernetic Lens. Journal of Enterprise Architecture. Volume 8, Number 2. Association of Enterprise Architectur

ج- سایت

- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات (نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع الگوی اسلامی
- ایرانی پیشرفت، ۸۹/۹/۲۸، قابل دسترس در: www.khamenei.ir